

СУЧАСНА КУЛЬТУРНО-СОЦІАЛЬНА АНТРОПОЛОГІЯ: НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЗДОБУТКИ

Олена Боряк

A Handbook for Social Science Field Research: Essays and Bibliographic Sources on Research Design and Methods / edited by E. Perelman and S. R. Curran. – London ; New Delhi : Sage Publications, Inc., 2006. – 254 p.

(Довідник з польових досліджень у соціальних науках: Нариси та бібліографічні джерела з організації й методології роботи / за ред. Е. Перекман, С. Р. Куран. – Лондон ; Нью-Делі : Sage Publications, Inc., 2006. – 254 с.).

Наукові праці, присвячені питанням методології та методам дослідження окремих галузей знань, стають дедалі запитуваними. Етнологія тут не є винятком. Про це свідчать як вітчизняні¹, так і зарубіжні публікації² з цієї тематики за останні десятиліття. Книга, що потрапила в поле нашого зору, є типовою для такого роду видань. Вона підготовлена колективом авторів, серед яких насамперед згадаємо прізвища редакторок, які одночасно є авторками статей, на які ми спиратимемося в нашому огляді. Перше прізвище — це Сара Куран, професорка кафедри міжнародних студій, суспільних справ і соціології Вашингтонського університету. Сфера її інтересів — гендерні студії, демографія, розвиток і глобалізація, культурне середовище. Друге прізвище — Елен Перекман, адміністративна директорка Ради з американсько-канадських відносин (м. Нью-Йорк). Вона є знаним фахівцем у сфері нейролінгвістики та неврології поведінки. Решта авторів презентують американські університети й, відповідно, низку суміжних з етнологією дисциплін, зокрема: соціологію і психологію (Девід Л. Физерман, Мічиганський університет), африканістику (Тамара Жіль-Вернік, Міннесотський університет; Майкл Уоттс, Стенфордський університет), жіночі студії (Альма Готтліб, Іллінойський університет), політичну економіку (Ендрю Шренк, університет у Новій Мексиці), демографію, етнічну історію (Стівен Герел, Вашингтонський університет), політологію (Роберт Віталіс, Пенсильванський універси-

тет) та ін. Цей перелік дисциплін є переконливим доказом того, що в академічних сферах міждисциплінарний підхід стає панівним.

Зауважимо, що «соціальні науки», винесені в назву видання, визначаються як такі, що стосуються повсякденного життя, але водночас торкаються потаємних, «мовчазних», як їх називають автори, моделей людського розуму.

Отже, метою авторського колективу було презентувати науковій громаді набір сучасних методів та аналітичного інструментарію. Варто наголосити, що, презентуючи ці матеріали, автори згадують переважно соціальні (а не культурологічні) аспекти. У такому підході відображається тенденція останніх десятиліть, яка проявляється в тому, що людина розглядається комплексно, як складний організм, із притаманними їй фізичними, психічними, розумовими властивостями, до того ж — у контексті її соціального буття. Відтак на перший план виходить соціальна антропологія, хоча трапляється й узагальнений термін «культурно-соціальна антропологія». Для розуміння того, наскільки незворотними стають зміни у ставленні до культурної антропології, наведемо рядки, у яких класичні антропологі згадуються як негативний приклад пошуків фактажу із глибокого методологічного колодязя, а саме — у межах етнографічних традицій безпосереднього споглядання. Щоправда, тут згадуються й соціологи з їхнім універсальним методом анкетування. Метою «Довідника» є прагнення вивести дослідників із цього колодязя, показати їм шляхи комплексного підходу до вивчення щоденної ре-

альності, соціальних проблем (у широкому розумінні слова) та особистості (у всіх її проявах).

Отже, перед читачем розкривається широкий палітра сучасних наукових методів, які стосуються, зокрема, аналізу конкретних ситуацій (Andrew Schrank), досліджень у галузі етнографії (Альма-Готтліб), аналізу усних історій (Тамара Жіль-Вернік), проведення анкетування та залучення допоміжних джерел (Майкл Пайєр), одночасного застосування кількісних та якісних показників (Альберт Парк). Кожен нарис супроводжується списком детально прописаної бібліографії питання, що порушується.

Основна мета упорядників полягала в представленні всього арсеналу дослідницького інструментарію. Для нас особливої уваги варта стаття Альми Готтліб «Етнографія: теорія та методи». Вона розпочинається з питання авторки «Що таке етнографія?» Загально-визнаним є те, що етнографія зазнала відчутних змін, пройшовши шлях від науки, яка будувалася переважно на абстракції, інтуїції, індивідуальному підході та неодмінному ентузіазмові, — до науки публічної, методологічно обґрунтованої, детально та критично вивченої. Нині вона тісно переплелася з науками соціологічного профілю, а етнографічні методи, відповідно, почали дрейфувати до інших дисциплін. У свою чергу представники гуманітарних наук, передусім політологи та історики, у своїх наукових студіях дедалі більше орієнтуються на доробок етнографів.

Варто уточнити, що об'єктом західноєвропейської етнографії традиційно виступає автохтонне (тубільне) населення, як правило, країн третього світу. Тому поступово в науковому обігу дедалі частіше трапляються численні назви, зокрема «антропологія малочисельних (або корінних) народів» (*indigenous anthropology; native anthropology*), «людська географія» (*human geography*) тощо, що використовуються як аналоги назв «етнографія», рідше — «етнологія».

Водночас академічна громада свідомо того, що саме етнографічні методи, а йдеться насам-

перед про включене спостереження, дозволяє вивчати явища зсередини, а тому є оптимальними на шляху до розуміння людських цінностей, сподівань і поведінки в цілому. Головне, що вирізняє етнографію, — це застосування якісних (а не кількісних) методів дослідження. Саме завдяки їм вдається дослідити розрив між вимовленим (або заявленим, наприклад при анкетуванні) і фактичною поведінкою.

Варто зауважити, що все, про що згадує авторка у своїй статті, добре відоме й українським етнологам, хоча останні занурені у вивчення іншого наукового об'єкта. Це можна пояснити тим, що всі етнографічні методи базуються на вербальних техніках, а останні передбачають практику спілкування й запитування інформанта.

Альма Готтліб традиційно звертається до проблем, з якими стикається будь-який дослідник-етнолог на етапі опрацювання ним зафіксованого польового матеріалу. Ідеться про процес осмислення, інтерпретації (і навіть реінтерпретації) отриманих даних — процес, який, за твердженням авторки, є відповідальнішим за власне добування й записування цих даних. На відміну від попередніх поколінь дослідників, нинішня генерація задається питанням: «Як моя особиста ідентичність впливає на питання, які я розв'язую в своєму дослідженні? І як саме вона впливає на відповіді, які я отримую від своїх респондентів?» Тому, за твердженням авторки, питання «чи дослідник позиціонує себе всередині, чи за межами громади, яку вивчає» нині стає риторичним — сучасні глобалізаційні процеси продукують настільки складне переплетення ідентичностей, що годі й шукати відповіді на це питання.

Одна з проблем методологічного характеру — наскільки вичерпним можна вважати глибоке інтерв'ю, взяте в одного, але надзвичайно цікавого інтерв'юера, й, відповідно, чи можна досліднику на тому зупинитися, чи заради об'єктивності варто провести додаткові (перехресні) опитування. Відповідаючи на це питання, авторка наводить судження своїх колег по етнографічному «цехові», які твердять,

що будь-яке інтерв'ю за визначенням буде неповним, і що найповніший етнографічний «портрет» створюється лише на основі кількох історій, які будуть розгорнуті (опитані) по кількох лініях, зокрема таких, як класова, етнічна, гендерна, релігійна.

Розділ, присвячений етиці польової роботи, засвідчує, що ця тема є добре проробленою, а відтак — усвідомленою зарубіжною академічною громадою. Передусім авторка наголошує на важливості неухильної пильності дослідника щодо прояву патерналізму та расизму. З наведених у розділі фактів для нас дотепними (хоча й зрозумілими) звучать одкровення американської дослідниці, яка зізнається, що, вирушаючи до країн Західної Африки вивчати проблеми народжуваності та піклування за дитиною, вона везе з собою валізу з «джентельменським набором» — упаковкою мила, солі, пляшкою арахісової олії, дитячим одягом, сувенірами. До того ж вона завжди має дрібні гроші, щоби при нагоді віддячити своїх респондентів за витрачений на неї час. Показово, що серед факторів, які впливають на характер та якість отриманих даних, береться до уваги стать інтерв'юера, участь в «експедиції» своїх родичів, окремо — дітей, зав'язування дружніх стосунків із тими, кого власне вивчають, і навіть випадки більш близьких стосунків. Неабияку увагу приділено етичним засадам інтерв'ювання дітей, представників ЛГБТ-спільнот, польовій роботі в умовах військових дій тощо.

Усна історія подана в «Довіднику» із підзаголовком «метод та джерела». Такий акцент обґрунтовується тим, що як метод усна історія дозволяє зазирнути в історичні пласти, які недосяжні при застосуванні іншого інструментарію, зокрема тим, яким оперують архівні або статистичні дослідники. Особливо ефективно їх застосування при дослідженні питань життєдіяльності людини, конфліктів, політичних рухів, самоідентифікації та соціальних практик. Так, саме усна історія стала основним джерелом і методом дослідження історії африканського континенту. Унікальність цього методу

полягає в тому, що він дозволяє проникнути у внутрішній світ пересічної людини, яка ніколи не напише про свої власні почуття або історичний момент, свідком (або й учасником) якого їй довелося бути. Це спровокувало істориків навіть запровадити термін «історична самосвідомість» (щоправда, коректність його вживання досі дискутується).

Матеріали, подані в «Довіднику», засвідчили, що в дискусіях щодо усної історії як методу дослідження знову-таки превалює тема інтерпретації отриманих свідчень. Наголошується на тому, що такого роду інформація неодмінно «відфільтровується» крізь особистісні, соціальні, політичні та економічні стосунки, а це робить її вразливою з погляду репрезентативності. Авторка статті радить усім, хто долучився до такого роду наукової діяльності, пам'ятати, що жодна оповідь не відкриває шлях до «правди» минулого (утім, як і всі інші методи). Це визначається вже тим, що сам процес інтерпретації передбачає вицнення самим інтерв'юером слів респондента зі складного контексту соціальних і політичних процесів, а в подальшому — інтегрування їх у свій, власний наратив.

Особливо наголошується на необхідності забезпечення атмосфери комфорту, поваги та довіри між учасниками інтерв'ю, гарантування (і дотримання) анонімності та конфіденційності. Сучасні технології надають надзвичайні можливості для відео- та аудіофіксації не тільки власне розповіді респондента, але також його міміки, жестів, тембру голосу та інтонацій. Інша річ, що це вимагає від дослідника обережності — усе це за різних обставин може бути загублено, зруйновано, знищено, а отже, неухильною вимогою є негайне дублювання отриманих матеріалів у такий спосіб, щоби записи були надійно захищені.

Серед наступних тем, які висвітлюються у «Довіднику», окремої уваги, на мій погляд, варті поради щодо методики організації та проведення опитування респондентів. Основний принцип, який наскрізно пропагується на сторінках «Довідника» — це комплексний аналіз кількісних (*quantitative*) та якісних

(qualitative) показників. Перше передбачає, зокрема, використання даних перепису населення, статистики, аналіз різного роду кількісних даних (*data analysis*). Ідеться також про «вибіркове дослідження» (*sampling*), коли спеціально визначається одиниця вибірки (наприклад, у межах одного населеного пункту), певна кількість респондентів (називається цифрою в 200 інформантів як така, що дозволяє з долею вірогідності оперувати як емпіричними методами, так і статистичними даними).

Особливо важливе місце в «Довіднику» відведене питальнику, за яким працює етнограф. Приступаючи до його розробки, автор радить досліднику насамперед подбати про його адекватний обсяг, адже кількість питань позначиться на тривалості інтерв'ю. При тому зазначається, що зазвичай на «розігрів» респондента відводиться близько 30 хвилин. Питання мають бути сформульовані зрозумілою мовою, у нейтральній формі, вони мають бути прямими, простими, зрозумілими для респондента й пройти попередню апробацію. Щоправда, і тут автор не забуває наголосити на тому, що отримані завдяки питальнику свідчення значною мірою будуть суб'єктивні вже тому, що відповіді були спровоковані питаннями дослідника. Серед важливих методологічних прийомів називається додаткова зустріч з інформантом із метою уточнення (або й перевірки) отриманих даних (щоправда, це можна зробити в телефонному режимі).

«Довідник» також містить керівництво для написання успішних планів-проектів майбут-

ніх досліджень, розраховане переважно для студентської аудиторії. У ньому початківець знайде пораду неодмінно подбати про фінансування проекту. А щоби полегшити це завдання, сам проект повинен вразити експерта свіжістю та оригінальністю думки, авторським чуттєвим ставленням до проблеми, провокативністю. Не зайвими будуть елементи самореклами (висловлення власного переконання у тому, що тільки автору під силу розробити цю тему). Проект має бути детально прописаний (достатньо, аби текст був зрозумілий для будь-кого), без занурення у складні теоретичні розмірковування.

Другий розділ доповнює теоретичні викладки авторів збірника розповідями про власний досвід польової роботи. Вони знову звертаються до питань наукової етики дослідника (Сара Куран), вдаються до аналізу основної бібліографії з питань польової роботи (Герел та Ендрю Шренк), обговорюють ключові питання оформлення наукового проекту (Майкл Уоттс), включаючи адекватне представлення наукових результатів проведеного дослідження (Andrew Schrank). Урешті-решт, автори, безумовно, досягають своєї головної мети — представити широкий спектр методів, інструментарію та практик, які в сукупності дозволяють наблизитися до об'єктивного дослідження. На завершення додамо, що для нас ознайомлення з доробком зарубіжних колег засвідчило зокрема й той факт, що вітчизняна етнологія рухається в руслі сучасних світових тенденцій, розвиваючи та примножуючи методологічний інструментарій дослідника.

¹ Див., напр.: Етнологічні експедиції та студентська етнографічна практика: навч. посібник / Г. Кожолянко, О. Кожолянко, А. Мойсей. – Чернівці : Черемош, 2010; Глушко М. Методика польового етнографічного дослідження: навч. посібник / М. Глушко – Л. : Вид-во ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 288 с.; Паньків І. М. Організація польових досліджень з етнографії: посібник / І. М. Паньків. – Івано-Франківськ, 2005. – 123 с.; ін.

² Див., напр.: *Sims M. C. Living folklore : an introduction to the study of people and their traditions / Martha C. Sims, Martine Stephens. –*

2-nd ed. – Logan ; Utah : Utah State University Press, 2011. – 325 p.; *Van Maanen J. Tales of the field: on writing ethnography / John van Maanen. – 2-nd ed. – Chicago : University of Chicago Press, 2011. – 216 p.; Makagon D. Recording culture: audio documentary and the ethnographic experience / Daniel Makagon, Mark Neumann. – Los Angeles : SAGE, 2009. – 89 p.; Berger P. Feldforschung: ethnologische Zugänge zu sozialen Wirklichkeiten / Peter Berger (Hrsg.). – Berlin : Weißensee-Verl., 2009. – 506 s.; Beer B. Methoden ethnologischer Feldforschung / Bettina Beer (Hg.). – Berlin : Reimer, 2008. – 324 s.; ін.*